

משה צפור

"מזמור שיר ליום השבת" (תהלים צב)

נר זיכרון לבתנו ורד טל נ"ע, נלב"ע ט"ו בשבט תשס"ח

בראשו של מזמור צב נמצאת הכתובת "מזמור שיר ליום השבת". כבר בתקופה קדומה מקובל היה לראות את המזמור כ"שיר של יום", שהלויים היו אומרים ביום השבת על הדוכן במקדש. המשנה (תמיד ז, ד) מונה את המזמורים אשר נאמרו בכל אחד משבעת ימי השבוע, והיא מובאת בסידור התפילה בסיום תפילת מוסף של שבת.

המזמורים הללו עשויים להיות ערוכים על פי סדר רעיוני כלשהו, או, לחילופין, כל מזמור עשוי להיות קשור ליום מסוים בשבוע. בברייתא (בבלי, ראש השנה לא ע"א) מופיע הטעם לבחירת כל אחד מן המזמורים הללו לייצג יום מסוים כדלהלן:¹

תניא, רבי יהודה אומר משום רבי עקיבא: בראשון מה היו אומרים: "לה' הארץ ומלואה" (תהלים כד), על שם שקנה והקנה ושליט בעולמו.² בשני מה היו אומרים: "גדול ה' ומהלל מאד" (תהלים מח), על שם שחילק מעשיו ומלך עליהן. בשלישי היו אומרים: "אלהים נצב בעדת אל" (תהלים פב), על שם שגילה ארץ בחכמתו והכין תבל לעדתו, ברביעי היו אומרים: "אל נקמות ה'" (תהלים צד) – על שם שברא חמה ולבנה, ועתיד ליפרע מעובדיהן. בחמישי היו אומרים: "הרנינו לאלהים עֲזָנו" (תהלים פא) – על שם שברא עופות ודגים לשבח לשמו. בששי היו אומרים: "ה' מלך גאות לבש" (תהלים צג) – על שם שגמר מלאכתו, ומלך עליהן. בשביעי היו אומרים: "מזמור שיר ליום השבת" (תהלים צ"ב) – ליום שכולו שבת.³

- 1 ראו גם ד' ברקוביץ, "חתימה בשיר", מוסף "שבת" של מקור ראשון, כ"ז באייר תשע"ב, עמ' 18.
- 2 "קנה" פירושו ברא; ה' הוא "קונה שמים וארץ" (בראשית יד, יט). השוו "הלא הוא אביך קנך / הוא עשך ויכננך" (דברים לב, ו). ובמילים "תבל ויושבי בה" רואה ר"ע רמז לזה ש"הקנה" את העולם ליושבו.
- 3 לשון המשנה: "ליום שכולו שבת מנוחה לחיי העולמים". ראו עוד להלן הערה 10.

רבי נחמיה שם תמה על שמזמורי כל הימים קשורים בבריאה ובהווה, ואילו מזמור השבת קשור לעתיד לבוא, ולכן הוא מתקן: "בשביעי – על שם ששבת". מהרש"א ואחרים מציעים ביאור לדברי ר' עקיבא,⁴ ועדיין הדברים, בחלקם, אינם ברורים, ובפרט כיצד מתקשר המזמור לאותו היום בשבוע. ננסה תחילה לבאר חלק מדברי המשנה כהבנתנו. השיר ליום הראשון פותח בהכרזה "לה' הארץ ומלואה". זוהי הצהרת בעלות של יוצר תבל ומלואה על יצירתו. השיר ליום השני מספר בשבח ציון, הר קדשו ומקום משכנו של ה'. הוא גם מתקשר, כמין המשך, עם המזמור ליום הראשון, הקובע: "מי יעלה בהר ה', ומי יקום במקום קדשו" (כד, ג). גם בחירת מזמור צג ליום השישי, שבו כילה ה' את מלאכתו, מובנת: ה' גמר את מלאכתו, ועתה מלכותו בכול משלה (ראו תהלים קג, יט). במזמור צג יש משום סגירת מעגל, אשר ראשיתו במזמור ליום הראשון (כד, א-ב). אמנם אין שני המזמורים שייכים לאותה סוגה ספרותית; מזמור צג הוא מקבוצת המזמורים שעיקרם שה' מלך, ומזמור כד אינו דומה לו. ובכל זאת אפשר למצוא במזמור צג סיום וחיזוק למוטיבים אשר במזמור ליום הראשון (כד):

לה' הארץ ומלואה / תבל ויושבי בה

כי הוא על ימים יְסֻדָּה / ועל נהרות יכוננה

ובדומה לזה החתימה במזמור ליום השישי, היום שבו כילה ה' את מלאכתו.

אז הוא סוקר "את כל אשר עשה – והנה טוב מאד" (בראשית א, לא):

ה' מלך! / גאות לבש / לבש ה' / עז התאזר

אף תכון תבל / בל תמוט!⁵

נכון כסאך מאז / מעולם אתה!

אשר למזמור הנאמר ביום השבת: הכתובת בראש המזמור קובעת שזהו מזמור ליום השבת; ועל כך נעמוד בהרחבה בהמשך.

4 ראו למשל במהדורת שוטנשטיין של הגמרא (ניו-יורק: ארטסקרול/מסורה, תשנ"ו).

5 סקירה זו של כל מעשה הבריאה מופיעה בהרחבה במזמור קד. בפסוק ה הוא מצרף את שני המרכיבים: "יסד ארץ על מכוניה / בל תמוט (ל)עולם ועד". הלבוש המלכותי הנפלא שלובש ה', "גאות", "עוז", בשבתו על כס מלכותו, מובע במזמור קד במילים: "הוד והדר לבשת, עוטה אור כשלמה" (פסוקים א-ב; ושם הרמיזה היא לאור שברא ביום הראשון ליצירה – כשם שכל הפרטים הנזכרים שם בפסוקים ב-ד מתארים את ארמונו של המלך, את מרכבתו ואת משרתיו המופלאים).

כתובת כזו, הקושרת את הפרק ליום מסוים, מופיעה רק בראש מזמור צב. עם זאת, עדות קדומה שמזמורים אלה נהגו בעבודת ה' כמזמורים לימות השבוע נמצאת בתרגום השבעים לתהלים, שבו גם בראש רוב מזמורים אלה יש כתובת המציינת את שייכותו ליום מסוים בשבוע.

פחות ברורה היא בחירת יתר המזמורים לשמש כ"שיר של יום", ופרשנים שונים ניסו את כוחם לבאר מדוע נקבעו מזמורים אלו לאותם ימים.⁶ כבר במשנה נמצאים רמזים לשיר לימים מיוחדים: למועדים ולראשי חודשים. ידוע האירוע ש"נתקלקלו הלויים בשיר". היה זה כאשר ביום שאחר כ"ט בחודש (כנראה חודש אלול) לא ידעו אם במהלך היום יגיעו עדים שראו את הלבנה בחידושה (ואז יהיה אותו יום קודש), ולא ידעו הלויים באיזה שיר עליהם ללוות את הקורבן (ראו משנה, ראש השנה ד, ד). כמקובל, השיר לראש השנה הוא המזמור "תקעו בחדש⁷ שופר / בכסה ליום חגנו⁸ / כי חק לישראל הוא / משפט לאלהי יעקב" (תהלים פא, ד-ה), שפירשו חז"ל, שזהו החג החל בראש חודש, מצוותו תקיעת שופר, והוא, כמקובל, גם היום שבו הקב"ה מעמיד במשפט כל יצורי עולמים – היינו ראש השנה. מובנת גם בחירת מזמור קד להיות שיר של ראש חודש, שהרי נאמר בו: "עשה ירח למועדים" (קד, יט), והתחדשות הירח קובעת את התחדשות החודש, שבו תלויה קביעת המועדים. גם לגבי ימים מיוחדים אחרים בשנה קיימת מסורת של מזמור מיוחד מתהלים אשר משמש להם כ"שיר של יום".⁹ יש מהם שהקשר בינם ובין

6 ראו למשל ע' חכם, פירוש דעת מקרא על ספר תהלים א-ב, ירושלים תשל"א, בסיומי פירושו לכל אחד מן הפרקים הללו. אפשר שהשיר ליום השלישי, "בקרב אלהים ישפט; עד מתי תשפטו עול" (תהלים פב) מיועד היה מלכתחילה ליום שני, שבו היו יושבים בתי הדין, אבל נדחה מפני מזמור מח ליום שלאחריו (לפי תפיסת חז"ל "אלהים" משמש כינוי לדיינים; ראו למשל שמות כא, ו; מכילתא משפטים, נויקין ב; רש"י, ר' יוסף קרא, ראבי"ע בשני פירושו, רמב"ן ואחרים בשמות שם; דעה אחרת במחקר, ואכמ"ל). אכן, אין אנו יודעים החל ממתני נוצר הנוהג שבתי דין היו יושבים בימי שני וחמישי, והחל ממתני נהוג היה לומר מזמורים אלה במקדש.

7 היינו בראש חודש, ראו למשל שמואל א כ, ה; ישעיהו א, יג; סו, כג.

8 "אי זהו חג שהחודש מתכסה בו (שהלבנה אינה נראית, כי הוא בראש חודש)? הוי אומר: זה ראש השנה, וקאמר רחמנא 'שופר'" (בבלי, ראש השנה לד, ע"א). לפי דעה אחרת, הנשענת גם על תעודה כנענית, "בכסה" הוא היום שהלבנה מכוסה כולה באור, והרי זה מתייחס לחג הסוכות; ראו אצל ע' חכם (לעיל הערה 6), כרך ב, עמ' פה, הערה 30.

9 וכך הוא מנהג הגר"א לומר אותם בימים אלה במקום שיר של אותו יום בשבוע. ברם מזמורים אלה, בחלקם, אינם אלה המנויים במסכת סופרים יח, א-ג.

המאורע של אותו יום ברור, כגון הזכרת נסי יציאת מצרים, מכות מצרים וקריעת ים סוף, והם משמשים כ"שיר" לימי הפסח; שירת הישועה של דוד כ"שיר" לשביעי של פסח (מזמור יח; נזכר בו בפסוק יז, כדימוי, "מְשָׁנֵי מַמִּים רַבִּים"); מזמור יט, המספר בשבחה של "תורת ה' תמימה, משיבת נפש" (פסוק ח ואילך), כ"שיר" של חג מתן תורה; מזמור עו, אשר בו "ויהי בשלם סְפוּ" (פסוק ג), כמזמור לאחד מימי סוכות, וכיוצא בזה. לפורים נקבע מזמור כב, שכן לפי המדרש זו הייתה תפילתה של אסתר לפני שנכנסה אל אחשוורוש לבקש על ישראל, ביום השלישי לתעניתה (בבלי, מגילה טו, ע"ב). לעתים הקשר רופף, כגון מזמור יב, "למנצח על השמינית", אשר נבחר כשיר לשמיני עצרת אך ורק בשל המילים הללו אשר בראשו, ובוודאי אין כוונתן לשמיני עצרת. לגבי אחדים מבין המזמורים כלל לא ברור מה הקשר בינם ובין היום אשר למענו נבחרו. בחירתו של מזמור צב כשיר ליום השבת היא ללא ספק בשל פתיחתו: "מזמור שיר ליום השבת". ברם לפי מילות הפתיחה היינו מצפים לשמוע שיר בשבחו של היום הזה שניתן לנו לקדושה ולמנוחה,¹⁰ ולא כן הוא.¹¹ בגוף המזמור יש נושאים שונים; בתחילה מספר המשורר בשבח מעשיו של האל, ממשיך לבאר שהכסילים לא יבינו זאת, עובר לדבר על הצלחתם של הרשעים החולפת במהרה, לעומת ה', אשר הוא "מרום".

10 זהו הביאור שנותן המדרש, אשר אף מוסיף ומעביר אותו ל"יום שכולו שבת ומנוחה לחיי העולמים" (מדרש תהלים לפסוק זה; מסכת סופרים יח, ב; בבלי, תמיד לג ע"ב). ראו על כך במחזור ויטרי קלד: "מה שאנו מסיימין בו 'ליום שכולו שבת מנוחה לחיי העולמים': האומר 'לחיי'. טועה. אלא 'לחיי'. שזה עיקר הלשון [...] שהשבת מנוחה לחיי העולמים: לרבנו של עולם, שעתיד לשבות אותו יום. כדאמרי' בחלק (בבלי, סנהדרין צז ע"א): שיתא אלפי שני הוּו עלמא, וחד חרוב, שנאמר (ישעיהו ב, יא) 'ונשגב ה' לבדו ביום ההוא'. ותניא, כשם שהשביעית משמטת שנה לז' שנים, כך העולם משמט אלף שנים לשבעת אלף. שנאמר 'מזמור שיר ליום השבת'; שאמר דוד שירה על אותו אלף שנים שהעולם עתיד ליחרב ולהיות תהו ובהו וישבות הק', כמו שאנו עושין בשבת".

11 ראו גם מי וייס, אמונות ודעות במזמורי תהלים, ירושלים תשס"א, עמ' 143–152. מזמור נוסף שבו יש קושי במציאת קשר בין תוכנו של המזמור והכתובת שבראשו הוא "מזמור, שיר חנוכת הבית, לדוד" (תהלים ל). גם במקרה זה נבחר המזמור לשמש כ"שיר" לחנוכה אך ורק בשל הכתובת שבראשו. אילו היה המזמור מדבר בלשון רבים אפשר היה בדוחק לבאר שזו הייתה זעקתם של החסידים הנאמנים לברית ה' להושיעם מידי מרשיעי ברית ומיד אויביהם היוונים הסלבקיים; אבל מלשונו ברור שזו תפילת היחיד לישועה או מזמור תודה של היחיד. ראו בהרחבה: "קליין, "מזמור שיר חנוכת הבית לדוד" (תהלים ל) מזמור לכל עונה", דף שבויעי (422), פרשת וישב (תשס"ב).

וכאן בא פסוק, העשוי להתפרש בשני אופנים: "כי הנה איביך, ה', כי הנה איביך יאבדו, יתפרדו כל פעלי אָנְו" (פסי י).¹² לכאורה מדובר כאן באויביו של ה', אלה המורדים בו.¹³ ברם גישה זו אינה תואמת לכאורה את ההמשך, המביע בבירור תחושה של שחרור מפני אויבים אישיים של המשורר. אפשר אפוא לזהות גם את האויבים בפסוק י כאויביו של בעל המזמור, שכן במקרא שכיחה התפיסה המזהה את אויביו האישיים של המשורר (או את אויביהם של ישראל) עם אויביו של ה' (ראו למשל תהלים ב, ב; עד, כב-כג; פג, ג-ו).¹⁴

וכאן ממשיך המשורר: "וְתָרַם כְּרָאִים קֶרְנִי [...] וְתַבֵּט עֵינֵי בְּשׁוֹרֵי, בְּקָמִים עָלֵי מְרַעִים תִּשְׁמַעְנָה אֲזַנֵּי" (יא-יב). מוטיב זה מבטא תודה על הצלה מאויב, והוא מופיע במזמורים אופייניים של קריאה לישועה מידי אויבים: הבעת ביטחון בישועתו של ה' (למשל מזמור כז).¹⁵

קושי מיוחד עורר פסוק יא: "וְתָרַם כְּרָאִים קֶרְנִי, בְּלַתִּי בַשֶּׁמֶן רַעֲנִי". הצלע הראשונה ברורה, ויש לה מקבילות, מלאות או חלקיות, ובמיוחד עם התייחסות לאויבים ולישועה, כגון: "רמה קרני בה', רחב פי על אויבי" (שמואל א ב, א); "ובישועתך תרים (ק' תרום) קרננו" (פט, יח), ובמהופך: "וישֶׁמַח עֲלֶיךָ אויב, הרים קרן צְרִיךְ" (איכה ב, יז).¹⁶ ההשוואה לקרני ראמים (או לראמים) מוכרת גם היא: "וקרני ראם קרניו, בהם עמים ינגח" (דברים לג, יז).¹⁷

חלקו השני של הפסוק ברור פחות. הוצעו כמה ביאורים, אשר אינם חפים מקשיים. בעיקרם הם שניים: הצעה אחת מבארת "בְּלַתִּי בַשֶּׁמֶן" במשמע של "בלול בשמן", שהוא צירוף מוכר, כגון שמות כט, ב; ויקרא ב, ה (כך רש"י

12 למבנהו של פסוק זה, השוו למשל צג, ג; צד, א-ב ועוד. וראו ש"א ליונטאס, "הצלע המורחבת בחרוז האוגרית והמקראי", לשוננו כז-כח (תשכ"ד), עמ' 112-113; "אבישור, "הקבלה מדומה והקבלה אמיתית בין ספרות אוגרית והמקרא", שנתון למקרא ולחקר המזרח הקדום ז-ח (תשמ"ג-תשמ"ד), עמ' 148-157. התקבולת "יאבדו - יתפרדו" מופיעה גם באיוב ד, יא.

13 כך סרנה: N. H. Sarna, *Studies in Biblical Interpretation*, 2000, 398-403.

14 רעיון זה מוטעם יפה במדרש (מכילתא דשירה, פרשה ו, מהדורת הארואויטץ-רבין, עמ' 134) ובמקבילות.

15 "שורי", או "שוררי" (כז, יא) - "צוררי". ואפשר שיש כאן כפל הוראה של "שור": "ותבט עיני" - בתחושת ניצחון - "בשורי", היינו בצוררי, אלו שקודם לכן הביטו בי; השוו כב, יח.

16 קרוב לזה השימוש בצירוף "הרים ראשי" (ג, ד; קי, ז) - לציון ישועת ה' מיד האויבים; ולעומתו "מְשָׁנֵיךְ נִשְׂאוּ רֵאשִׁי" (פג, ג).

17 ושמא יש קשר בין הצירוף "קרן ראם" ובין "רום (הרים) קרן".

לפסוקנו ואחרים);¹⁸ אך עדיין לא ברור מהי כוונת הדברים, וגם הצירוף "שמן רענן" אינו קיים במקום אחר.

משום כך מעדיף ליונשטס לקרוא כאן "בְּלִתִּי", היינו זְקֵנִי (ראו בראשית יח, יב), ו"בשמן" כמו "כשמן"; ואילו את הצירוף "שמן רענן" לראות במשמע של זית רענן (כמו "וַיֵּאֱמַר כִּי זֵיתֵי כַעֲנַן בְּבַיִת אֱלֹהִים", נב, י; להלן פסוק יד: "שתולים בבית ה', בחצרות אלהינו יפריחו"; ירמיה יח, טז; הכינוי "עץ שמן", ישעיהו מא, יט ועוד),¹⁹ היינו ירוק-עד. המטאפורה וגם המשמעות הן אפוא בדומה למופיע בהמשך: "צדיק כתמר יפרח, כארז בלבנון ישגה [...] עוד ינובון בשיבה, דשנים ורעננים יהיו". גם כאן חוזר התואר "רענן" ביחס לעץ המסמל את הצדיק.

אכן, היינו מצפים שפסוק יא יעמוד יחד עם פסוק יג ואילך, ללא הפסקה של "ותבט עיני בשוריי". כמו כן, "בְּלִתִּי" אינה מציינת זְקֵנָה סתם, אלא מצב של בליה, נבילה וכמישה. וכך אומרת שרה: "אַחֲרַי בְּלִתִּי הֵיטָה לִי עֲדָנָה" (בראשית יח, יב), כלומר אחרי שגופה בלה וחדל להיות לה אורח כנשים (שם, פסוק יא), שב וחזר גופה לעלומיו, מעשה פלא, ויכולה הייתה להרות וללדת. אבל במזמורנו מוזר יהיה לומר: הבליה, הכמישה שלי היא כזית רענן, וצריך היה לבחור במילה אחרת, אשר תבטא רק את גילו המופלג: שִׁבְתִּי, זְקֵנִי וכדומה. ועוד, כדי להיות מחובר מבחינה עניינית לצלע הראשונה, יש לטשטש את הייחוד שבאותה צלע ולהבין את הצירוף "ותרם [...] קרני" באופן כללי כ"גדולה" ולא דווקא כניצחון על אויבים – ואין חשיבות למהות המדויקת של ה"אויבים" הללו. ואם כי הצירוף רום-קרן מצוי גם שלא בקשר עם אויבים, כגון "קרנו תרום בכבוד" (קיב, יא),²⁰ בהקשר בפרקנו ההתייחסות היא אל אויב, כמוכח בפסוק הסמוך, "ותבט עיני בשוריי" וכו'. איך תתבאר הקפיצה העניינית הזו?

דומני שיש לבאר את הדברים כך: לא אחת גולש משורר באופן אסוציאטיבי מתמונה אחת לאחרת וממטאפורה אחת לשנייה. אכן, הרמת הקרן הייתה על אויבים, אבל לקרן יש שימוש סמלי ומשמעותי אחר: הקרן משמשת ככלי לשמן

18 למשמעות הפועל בליל, השוו גם בראשית יא, ז, ט.

19 ראו S. E. Loewenstamm, "Balloti b'šämän ra^anan", UF 10 (1978), pp. 111–113. בתרגום השבעים: *to gēras mou* ("זְקֵנִיתִי"). ראו גם נחמיה ח, טו שם מופיעים שני צירופים זה לצד זה: "עלי זית ועלי עץ שמן".

20 אכן, יש לנהוג זהירות בתיבות הפותחות צלע במזמור הבנוי על אקרוסטיכון (כמו מזמור קיב), שבו המסגרת מהווה אילוץ לבחירת מילה מסוימת בשל האות שבה היא פותחת.

(שמואל א טז, א, יג; מלכים א א, לט), שבו מושחים אדם כרגיל: על ראשו (שמות כט, ז; ויקרא ח, יב).²¹ האסוציאציה זרמה בעת ובעונה אחת בדרכים שונות. נוסף על "קרן – שמן – משיחה – ראש" פעלה כאן הזרימה "רום/הרים קרן – רום/הרים ראש"; "משח בשמן – בלל בשמן";²² ומכאן, שהתיבות "בִּלְתִּי [=בללתי] בשמן" הן תמורת "משחתי בשמן ראשי"; והרי התמונה של סיכת הראש – משיחתו בשמן – היא פעולה מופגנת נגד הצורך-השורר הנזכר בסמוך; כעין הפסוק "תערך לפני שלחן נגד צררי, דשנת בשמן ראשי" (כג, ד).²³

פירוש זה מזכיר את התיאור של השלווה והביטחון במזמור כג. באותו מזמור תחילה משתמש המשורר במטאפורה של ה' הרועה את הכבש, הוא המשורר, בנאות דשא ועל מי מנוחות. בהמשך מתחלפת המטאפורה: "תערך לפני שלחן נגד צררי, דשנת בשמן ראשי, כוסי רוייה" (פסוק ה).

לפי זה ההיגד "בִּלְתִּי בשמן רעני" בא לציין שלוה ובטח, ולא דווקא לעת זקנה, לעומת מצב הסיכון מפני האויבים. הזכרת "עוד ינובון בשיבה", כהתייחסות אל הצדיק, אינה מציינת את מצבו הנוכחי, היותו עתה בא בימים, אלא את היותו כתמר אשר יפרח – לעומת פריחת הרשעים שהיא כמו עשב. פריחתו של הצדיק היא לאורך ימים, וכל אותה עת לא ימיש מעשות פרי: "עוד ינובון"²⁴ בשיבה, דשנים ורעננים יהיו". בזה המשורר ממשיך את הלשוניות של "דשנת בשמן ראשי" מכאן ושל "בִּלְתִּי בשמן רעני" מכאן.

בהמשך יש תערובת של המשל עם הנמשל, המטאפורה עם הממשי. אותם צדיקים – תמר וארו "שתולים" בבית ה'; הם "פורחים" "בחצרות אלהינו". אין המשורר מבהיר מה טיבם של אותם אויבים אשר הוא מדבר עליהם. אבל גם במזמור כז המחסה וההגנה מפני האויבים הם בבית ה' (כז, ד; כג, ו).²⁶

21 היש לראות בהיגד "כרם היה לידי בקרן בן שמן" (ישעיהו ה, א) משחק מילים?

22 השוו "חלות מצת בלולת בשמן ורקימי מצות משחים בשמן" (ויקרא ב, ד).

23 השורש דש"נ משמעו להיות רווי שומן וחלב; שם העצם "דשן" מובנו הוא השומן, הן מן החי (כגון ויקרא ו, ג) הן מן הצומח (מן הזית: שופטים ט, ט). הפועל גזור השם "דישן" בפיעל משמש לשתי הוראות מנוגדות: האחת – לגרום להיות שמן, רווי; כגון "שמועה טובה תדשן עצם" (משלי טו, ל; וכן יא, כה, ועוד), וגם כהיפוכו של דבר, לסלק את הדשן, כגון את אפר הדשן שעל המזבח (שמות כז, ג; במדבר ד, יג) – דוגמת הפועל שר"ש בפיעל, וכן סע"ף (ישעיהו י, לג: מקצץ את הסעיפים, הפארות).

24 השוו "פרח // מלא תנובה" (ישעיה כז, ו).

25 ואפשר שהשימוש במילה "לחזות" ("שבתי בבית ה' [...] לחזות בנעם ה'") מכוונת לומר גם "לחסות"; ראו הפסוק הבא: "כי יצפנני בסכה [...] יסתירני בסתר אהלו" (כז, ד; ראו גם

במזמורנו, מטרת הישיבה בבית ה' היא "להגיד כי ישר ה'" (פסוק טז), וחתומה זו היא כ"אנקלוזיו" לתחילת המזמור: "להגיד בבקר חסדך, ו[להגיד] אמונתך בלילות". את תוארי האל במזמורנו, "ישר", "לא עלתה (קרי: עולתה) בו", יש להבין במשמע: עושה הכול היטב, ללא דופי.²⁷

המזמור מסיים בפריחתו ובשגשוגו של הצדיק ובשבחו של ה', שהוא צדיק וישר. במזמור מבצבץ ההיבט האישי, אם כי יש בו גם אמירות לא אישיות אלא תובנות כלליות.

מה אפוא עושה את המזמור ל"שיר ליום השבת"? ואין זה חשוב מידי מי הכתובת שבראש המזמור, יהא זה מידי המשורר עצמו או מידי עורך – מה טעם לפתיחה כזו? ואפילו נניח שהיא באה רק לציין שהמזמור נתחבר כדי שהלויים יאמרו אותו על הדוכן ביום השבת, מה ראו לייעד אותו ליום השבת דווקא? מן הדין לחזור עתה אל חלקו הראשון של המזמור.

חלקו הראשון של המזמור מתייחס בבירור אל מכלול הבריאה. על כך קובע המשורר כי "טוב להודות לה'". "להודות" – לאו דווקא לשון תודה אלא במשמע של מתן שבח, ובמקביל אל "לזמר".²⁸

על מה יש "לזמר לשמו" בעשור, בנבל²⁹ ובכינור? "כי שמחתני ה' בפעלך, במעשי ידיך ארנן" (פסוק ה). אכן "חסדו ואמונתו" של ה' הם כלל מעשי ה' בעולם,³⁰ אך "מעשה ידיו" של ה' בהקשר זה ופועלו – הם הנהגת ה' את עולמו;

קית, ו. ושמה לשון "לבקר בהיכלו" היא דנומינטיב במשמע להשכים ולבוא בבוקר, כמו הדנומינטיב "לשחר" שמשמעו לבוא בעת עלות השחר.

26 ועתה "אך טוב וחסד ירדפונו" (כג, ו), ולא הצוררים-הרודפים (ראו ז, ב; קיט, קנו ועוד).

27 הצלע השנייה בנויה כמשפט ייחוד: צורי – ולא עולתה בו; דהיינו, אין עוול בצורי, בה'. נראה שמזמורנו מתכתב עם דברים לב, ד: "הצור – תמים פעלו [...] אל אמונה ואין עול, צדיק וישר הוא" (אם כי במזמורנו התואר "צדיק" משמש לאדם המאמין). "תמים פעלו" נאמר שם על הנהגת ה' בעולם; למשמעותו של "פעלו" של ה' במזמורנו, ראו בהמשך.

28 ראו למשל שורת קריאות הזימון להלל את האל ב-קג, א-ה.

29 כאן נפרט הצירוף "נבל עשור" (כנראה: נבל בעל עשרה מיתרים, ראו לג, ב; קמד, ט).

30 צמד המילים "חסד" ו"אמונה" (גם פח, יב; צח, ג, ושם מתייחס אל "ישועת אלהינו") מקביל לצמד הרווח "חסד" ו"אמת".

כך במקומות רבים, כגון לג, ד; ³¹ קיא, ז; יהושע כד, לא, ועוד. רק הכסיל והבער לא ידעו ולא יבינו זאת.³²

אך במיוחד יש לשים לב להכרזה הנלהבת שבמרכז המזמור: "מה גדלו מעשיך, ה', מאד עמקו מחשבותיך!" (פסוק ו). קריאת התפעלות זו זהה עם הכרזתו של המשורר במזמור הידוע בכינויו "ברכי נפשי": "מה רבו מעשיך, ה', פְּלִים בחכמה עשית, מלאה הארץ קִנְיִיךָ!" (קד, כד).³³ שם זוהי קריאה מְסַכַּמַת, אחרי תיאור השלמות וההרמוניה במעשה הבריאה (אשר נפתח בהכרזה דומה: "ה' אלהי, גדלת מאד!" [פסוק א]).

והנה כמה נקודות מגע בין המזמורים צב ו-קד:

מזמור קד	מזמור צב
ברכי נפשי את ה', אשירה לה' בחיי, אזמרה לאלהי בעודי אנכי אשמח בה'	טוב להודות לה' ולזמר לשמך, עליון במעשי ידיך ארנן כי שמחתני ה' בפעלך, במעשי ידיך ארנן

אכן, שלא כבמזמור צב, "מעשי ה'" במזמור קד הם הבריאה ונפלאותיה. הוראה זו מצויה גם במקומות אחרים, כגון יט, ב (שם ה"מְסַפְּרִים" וה"מְגִיד" הם השמים/הרקיע); קמג, ה.³⁴

אפשר אפוא שמסדרי הספר או עורכיו – אלה אשר לעתים נושאים אצל חז"ל את הכינוי "אנשי כנסת הגדולה", קראו את מזמור צב לאור מזמור קד וראו בו

31 למזמורנו ולמזמור לג מוטיבים משותפים, ואף לשונות דומים: לג, א–ג לעומת צב, ב, ד–ה; לג, ד לעומת צב, טז; לכ, יא, א לעומת צב, ו.

32 לרעיון זה השוו ישעיהו ה, יא–ג: שלא כמשורר במזמור צב, אשר מגיד בבוקר חסדו של ה' ובלילות את אמונתו, עלי עשור, עלי נבל ועלי הגיון בכינור, והוא שמח בפועל ה' ומרנן במעשי ידיו (פסוקים ג–ה), הנביא מציג את הרשעים אשר משכימים בבוקר לרדוף שֹׁכֵר ובלילה יין ידליקם, והם מלווים את משתייהם בכינור ונבל, תוף וחליל, ואת פועל ה' לא יביטו ומעשה ידיו לא יראו (ישעיהו שם). לעומת פועל ה' מתוארים הרשעים כ"פועלי אוֹן" (להלן פסוק ח). ראו גם: "תן להם [לרשעים] כפעלם וכרע מעלליהם, כמעשה ידיהם תן להם [...] כי לא יבינו אל פעלת ה' ואל מעשה ידיו" (תהלים כח, ד–ה).

33 לגבי "קנייניך" ראו לעיל הערה 2.

34 כיוצא בזה "מעשה אצבעותיו" (ח, ד; תואר זה מיוחד ליצירה עדינה כמו "ירח וכוכבים"). זה עומד בניגוד לצירוף "מעשה ידיו" ו"מעשה אצבעותיו" של האדם, המשמש בייחוד לציון האלילים שבורא לו האדם (כגון ישעיהו ב, ח).

מזמור העוסק ביום השביעי, זה שלאחר סיום מלאכת הבריאה, וכך הפך להיות למזמור שיר ליום השבת וצורפה לו הכתובת בראשו. סיפור הבריאה בסופו של פרק א בספר בראשית מסכם: "וירא אלהים את כל אשר עשה – והנה טוב מאד" (פסוק לא). שם זהו הסיכום שערך ה', כשהוא סוקר את העולם שברא כמכלול, ומזמור צב הוא הסיכום מנקודת מבטו של המשורר. וכך מנסח המשורר את מסקנותיו שלו: "טוב להודות לה', כי שמחתי ה' בפעלך" (צב, ב, ה), "מה גדלו מעשיך, ה', מאד עמקו מְחַשְׁבֵי־יָדְיָ!" (פסוק ו).

ברם, מה לרשעים ולמזמור שבח על יפי הבריאה?

רק "איש בער לא ידע, וכסיל לא יבין את זאת" (את גדולת ה' הנגלית בעולם שברא; פסוק ז). אין לרשעים מקום בעולמו של ה'. אין מקום ל"פועלי אוו", אשר אינם מתבוננים בפועל ה' ושמחים בו. מציאותם של הרשעים, אויבי ה', היא רק זמנית (פסוק ח).³⁵ והנה, דברים דומים אומר גם מזמור קד:

מזמור קד	מזמור צב
יָתֵמוּ חַטָּאִים מִן הָאָרֶץ וּרְשָׁעִים עוֹד אֵינֶם	בִּפְרַח רְשָׁעִים כְּמוֹ עֵשֶׂב [...]] לְהַשְׁמַדֵם עַד־יָעַד

נמצא אפוא ש"יום השבת" שבכתובת אינו מתכוון למהותו כיום מנוחה וקדושה לדורות, ואף לא ליום המנוחה, כביכול, של הבורא (שמות כ, יט; לא, יז ועוד), אלא ליום השביעי של הבריאה, לאחר שהמלאכה נסתיימה, וכמו הבורא בשעתו, המשורר סוקר עתה את מכלול היצירה.

הבחנה מעין זו נמצאת כבר באריכות אצל ר' שמעון בן צמח דוראן,³⁶ אשר אמנם אינו מתייחס לקביעת המזמור כ"שיר של יום". לפי שיטתו, האמונה בחידוש העולם, היינו שהעולם נברא ואינו קדמון, מוליכה לאמונה בהשגחה.

על כן יסד המשורר ע"ה במזמור שהיו אומרים ביום השבת, ביום המקדש עניין ההשגחה, ואמר שם, "איש בער לא ידע, וכסיל לא יבין את זאת, בפרוח רשעים כמו עשב", אשר באותו מזמור יש תרוץ [תשובה]

35 בחלקו האחר של המזמור מדבר המשורר על הצדיק, אשר יפרח כתמר, ויראה באובדן הרשעים הקמים עליו. המשורר הוא בעדת הצדיקים, המכירים בגדולת ה'.

36 ר' שמעון בן צמח דוראן, רב, פוסק ורופא, ברצלונה קכ"א (1361) – אלג'יר ר"ד (1444). עניין זה מופיע בספרו, ספר אוהב משפט, ויניציה 1589 (תל-אביב תשל"ב), ההקדמה, ג ע"ב – ד ע"א. אני מבקש להודות לר' ירמיה פפר, אשר הפנה את תשומת לבי למקור זה.

לצדיק ורע לו רשע וטוב לו [...] ולהיות השבת הוראה על החדוש, והחדוש הוא מורה על ההשגחה, יסד ב"מזמור שיר ליום השבת" ענין ההשגחה, ולהיות ב' אמונות אלו, רצוני: החדוש וההשגחה, נקשרות זו בזו, והאחת מתבארת באחרת, שאם נתבארה במופת האחת, נתבארה האחרת. על כן נתמוטטו רגלי המעינים [המפקפקים, המתלבטים] מהפילוסופים בשתי אמונות אלו [...] קראו "בער", כי נבער מדעת האמת, כי סמך על חקירתו, ולא נעזר בדברי הנבואות, וקראו "כסיל" כי הגיס דעתו לדבר סרה על האלוהים מפני חיוב עיוני, המרמז במלת "בער" אל המתחכמים בעיניהם [...] לא יוציאם מגדר הבהמות [פְּעִיר], אבל הם ממשלים כבהמות נדמו,³⁷ וגם "בער" בגימטריא: פילוסוף.

נראה אפוא, שה"מושב בחיים" של מזמור צב היה כפי שהזכרנו מתחילה: ישועה מאויב כלשהו, אך השימוש בלשונות הלקוחים משבחי ה' כבורא העולם בששת ימים, די היה בו כדי להטביע על המזמור את הכתובת: "מזמור שיר ליום השבת".³⁸

37 ראו תהלים מט, יג.

38 ייתכן שבזה אפשר להסביר מנהג המעורר שאלה: לפי המקובל, כל המועדים שנקבע להם "שיר של יום", יבוא אותו מזמור במקומו של השיר לאותו יום בשבוע, אבל לא במקום המזמור ליום השבת. אך יש לזה יוצא מן הכלל: שיר של ראש חודש, מזמור קד, דוחה אף את המזמור של שבת (ראו בבלי, סוכה נד ע"ב). הטעם הוא, לפי דברינו לעיל, שמזמור קד מכיל את עיקרי התכנים של מזמור צב ומרחיב אותו, ואף מוסיף עליו את "עשה ירח למועדים".

